

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Abdulahap AKINCI*

Özet

Milli kimliklerin nasıl ortaya çıktığına dair farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımlardan hangisinin doğru görüleceğine bağlı olarak, milli kimliklere bakış da değişir. Birçok ülkede yaşanmakta olan kimliğe bağlı sorunların çözümüne dönük programlar hazırlanırken, milli kimliğin ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada milliyetçilik, milli kimlik, milli kimlik çeşitleri ve milliyetçilik kuramları irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, modern manada milli kimliklerin bir inşa sonucu ortaya çıktıkları tezi savunulmuştur. Çalışma ile milliyetçilik kuramlarının açık bir dille ve genel hatlarıyla ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramları, Kimlik

Nationalism Theories

Abstract

Three are different approaches on how national identities emerged. Depending on which one of these seems to be more realistic, the view to the national identities will differ. When preparing the programmes aimed at solving the identity problems seen in several countries, it is necessary to state how and when the national identity was emerged.

In this study we have put forward the nationalism, national identity, and national identity types and tried to examine the nationalism theories. In this context, the thesis which suggests that national identities were emerged as a result of building in modern sense has been supported. In the article it is intended to put forward the nationalism theories in plain words and general terms.

Keywords: Nationalism, Nationalism Theories, Identity

---

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge MYO, Kocaeli, akakinci1@yahoo.com.tr.

GİRİŞ

Milliyetçilik sosyal bilimlerde üzerinde çok durulan ve tartışmaların yoğun bir şekilde yapıldığı kavramlardan biridir. Kimilerine göre bütün olumsuzlukların sebebi olan milliyetçilik, başka bilim adamları için vazgeçilmez bir değerdir ve adeta kutsanmaktadır. Milliyetçiliğin muhtevasının ne olduğunu anlamaya kalkan kişi, birbiri ile çok tezatlıklar içeren özelliklerle karşılaşmaktadır. Bunun temel nedenini, milliyetçiliğe yüklenen anlamda aramak gerekir.

Bu çalışmada milliyetçilik kavramı, ortaya çıkışı ve çeşitleri ortaya konduktan sonra, milliyetçilik kuramları irdelenmeye çalışılacaktır. Yapılan literatür taraması çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışmada, milliyetçilik kuramlarının derli toplu bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

I. MİLLİYETÇİLİK-MİLLİYETÇİLİK ÇEŞİTLERİ

Ulus-devletin ve milliyetçiliğin etkisinin artmasıyla birlikte, sosyal bilimlerin değişik kolları bu olgu üzerinde araştırmalar yapmaya ve bu kavramları tanımlamaya çalışmışlardır. Milliyetçilik hakkında çok farklı tanımlar yapılmıştır. Yapılan tanımlar ile tanımlı yapan aydınların ulusal kimlikleri ve sahip oldukları dünya görüşleri arasında bir paralellik ortaya çıkmaktadır. Bazı düşünürler, milliyetçilikleri farklı sınıflara ayırma yoluna gitmekte ve bazı toplumlarda gerçekleşmiş olan milliyetçiliği iyi, liberal, insancıl olarak takdim ederlerken, başka bir toplumda kendini gösteren milliyetçiliği ise kötü, entegral, jakoben, totaliter veya irredentist olarak sunmaktadırlar (Uzun, 2003: 140). Bu tür bir yaklaşım kendi içinde tehlikeler barındırmaktadır. Barışçıl görülen bir milliyetçiliğin belli şartlar altında saldırgan hale gelebildiğini unutmamak lazım.

Milliyetçilik ile ilgili birçok farklı ve bazen birbiriyle tamamen ters düşen tanımlamalar yapılmıştır. Karl Popper'a göre milliyetçilik açık toplum kurulmasının önündeki en büyük engellerden birini teşkil etmektedir. Buna karşın Karl Deutsch, milliyetçiliğin siyasal ve toplumsal gelişmenin ulaşmış olduğu en üst seviyeyi ifade ettiğini ve dünyanın tamamının açık toplum olmasına giden yolun buradan geçtiğini belirtmektedir. Milliyetçilik, Fransız Devriminden sonra olduğu gibi, ilerici bir öğreti olarak evrensel değerlere bağlıyken ve özgürlük hareketlerine katkıda bulunurken, daha sonraki dönemde ortaya çıkan faşist uygulamalar ile kötü yüzünü göstermiştir (Karakaş, 2006: 58-60). Milliyetçilik toplumdaki farklılıkları tek potada eritmeyi amaçladığı için, bu talebin karşısında duran ve asimilasyonu reddeden gruplar için her dönem baskıcı olmuştur.

20. yüzyılda milliyetçiliğin tarihsel iddialara dayanan emperyalist yüzü ortaya çıktı. Ulus-devletlerin büyük bölümü komşu topraklarda hak iddia etmeye başladılar. Eskiden atalarının bu toprakları yönetmiş olduklarını, dolayısıyla bu toprakların kendi tarihsel vatanları olduğunu ileri sürdüler. Ortaya çıkan yayılmacı

devletlerin tezlerini meşrulaştırmak amacıyla tarih yeniden yazıldı. Bu tarih yazımlarında kendi atalarının ne kadar büyük olduklarını ileri sürerek rekabet halinde oldukları milletler başta olmak üzere diğer milletleri aşağıladılar (Karpaz, 2009: 97-98). Tarih boyunca toplumların yer değiştirdiği, birbiri ile mücadele ederek devletler kurduğu bilinmektedir. Eski atalara ait topraklar söylemi bitmez tükenmez savaşları beraberinde getirecektir. Kendini yüceltmenin en sağlam yolu olan diğerlerini kötülemek ise milletlerin kendi aralarında kenetlenirken, diğer milletlere karşı kin beslemelerine neden olmaktadır.

Milliyetçilik kavramı politik ve bilimsel alanlarda çok değişik manalarda kullanılmaktadır. Bazıları bu kavramla bir bağımsızlık savaşını anlatmak isterlerken, bazıları da onu değişik halklara karşı yürütülen baskı ve sindirme politikası anlamında kullanılmaktadır. Milliyetçilik bazen sağ, bazen sol bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır (Winkler, 1978: 5).

Louis Synder, bölünmüş olan ülkelerde milliyetçiliğin birliği sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanıldığını, ve aynı zamanda tezat oluşturacak bir şekilde, milliyetçiliğin ulus devletlerin sınırları içinde yaşayan etnik azınlıkların ayrılmasını engelleyen bir ideoloji olarak etkili olduğunu savunmaktadır. Synder'e göre milliyetçilik, devletler tarafından sömürgeler elde etmek ve genişlemek için kullanılabilirdiği gibi, ekonomik kalkınma için gerekli politikaları hayata geçirmede ve sömürge durumundaki halkaların özgürlüklerini kazanmalarında da etkili olmuştur. Göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri de milliyetçiliğin zaman içerisinde değişim sürecinden geçtiğidir (Uzun, 2003: 141-143). Milliyetçilik aynı millettten olanları birbirlerine bağlarken, Osmanlı örneğinde olduğu gibi, imparatorlukların yıkılmasında da çok etkili olmuştur (Gündoğan, 2002-3: 184). GÜdülen amaca göre iyi-kötü tanımlaması yapılmaktadır.

Milliyetçiliğin bu kalemin gibi farklı zamanlarda değişik şekillerde ortaya çıkması, onun iyi ve kötü türlerinin olduğunun altının çizilmesi farklı milliyetçilik tanımlarının ortak noktalarının gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşım tarzı, farklı milliyetçilik türlerinin birbirlerinden bağımsızmış gibi anlaşılmasına neden olmaktadır ki bu bir yanılgıdır. Bu bağlamda çoğunlukla Batı Avrupa'da görülen "siyasal" ya da "sivil" milliyetçilik olarak adlandırılan ve yurttaşlık temeline dayanan, teritoryal olarak kendini sınırlayan bir milliyetçilik şekli kendini göstermektedir. Bu tür milliyetçilik barışçı, evrensel, hümanist bir yapıya sahip olarak tanımlanmaktadır. Bu Batı tarzı milliyetçiliğin iyi olduğu ve var olması gerektiği savunulmaktadır. Özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlarda kendini gösteren ve kültürel veya etnik milliyetçilik olarak adlandırılan milliyetçilikler ise kötü olarak betimlenmektedir. Bu tür milliyetçilikler kültürel ve tarihsel kimliğe vurgu yapmakta ve kendi içlerindeki etnik ve kültürel azınlıklara baskı yapmakta ve otoriter-faşist yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kültürel-etnik milliyetçilikler hem kendi sınırları içindeki hem de dışındaki

milliyetçilikleri dışlayan ve yok etmeye çalışan milliyetçiliklerdir ve kötüdürler. Burada önemli olan Batı'nın kendi milliyetçiliğini "iyi", ötekilerinininkini ise "kötü" olarak sınıflandırmasıdır (Gökalp, 2007: 285; Erözden, 1997: 84-86; Yumul, 2005: 87). Aslında bütün milliyetçiliklerde de iki türün bir karışımı ile karşılaşılabilir (Smith, 2007: 30). Batı toplumlarında da faşist yaklaşımların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Fransa'da Afrika kökenli Fransa vatandaşlarına karşı ırkçı ve dışlayıcı yaklaşımlar üzerinde günümüzde durulan sorunlardan biridir.

Smith, iki tür ulus tipinin olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar teritoryal ve etnik uluslardır. Smith'e göre teritoryal milliyetçiliğin dört temel özelliği vardır: 1) Teritoryal milliyetçiliğin temelini, kesin coğrafi sınırlar oluşturur. Devlet içten ve dıştan sınırlanmıştır. Egemen olan devlet sınırlandırılmıştır. Söz konusu olan görev ve yetkileriyle sınırlandırılmış bir devlettir. 2) Yasal yanı: ulusu oluşturan bireylere dönük, renge, dine, ırka ve cinsiyete dönük ayrıcalıklar yoktur. Ulusu oluşturan bireyler yasalara bağlıdır, hak ve sorumlulukları aynıdır. Yani ulus yasal kurumlar ve yasalar topluluğudur. Teritoryal devlette ulusun birliği ve standartlaşmış olduğu ortaya konmaktadır. Teritoryal ulusçuluk anlayışı kendi sınırları dahilinde münhasır hukukilik iddiası taşıyan ve aynı zamanda egemen bir devlet örgütlenmesine sahip olan halklarda ortaya çıkmış olan bir milliyetçilik şeklidir. Afrikalı ve Asyalı milliyetçiler devletten ulusa modelini (Anglo-Fransız model) taklit etmişlerdir. Batının kalkınmışlığını ve askeri üstünlüğünü taklit etmelerinin ve kendi toplumlarına vatanseverliği ve dayanışma duygusunu aşılıyarak türdeş bir millet oluşturabilecekleri ümidiyle hareket etmişlerdir. 3) Vatandaşlık: Vatandaşlık, kardeşlik ve dayanışma duygusunu aktif siyasal ve toplumsal katılım yoluyla oluşturmayı ifade etmektedir. 4) Ortak Kültür: Ortak kültür olgusu devletten ulusa doğru bir şekilde gerçekleşiyor. Sembol, mit ve değerlerden oluşan ortak kültürün sınırları vardır. Kültürel homojenliğin sağlanması için kültürel öğelerden oluşturulan ortak vatandaşlığı temel alan bir dine ve eğitim kurumları tarafından ülkenin tamamında geçerli, standartlaştırılmış bir dile ihtiyaç vardır (Smith, 2002a: 178-180). Devletin sınırları dahilinde yaşayan vatandaşlarının aidiyet duygusunu oluşturarak kendine bağlamasına dönük ve tamamen tepeden inşa sonucunda ortaya konan bir milliyetçiliktir. Milletinin sınırları ile devletin sınırları özdeşdir.

Etnik uluslar ise daha önceden mevcut olan etnik grup ya da bağlar temelinde tedricen ve aralıklı olarak kurulur. Geçmişte olan bağlar çok önemlidir. Ortak soy ve kökler üzerinde durulur. Halkın eğitilmiş kesimleri etkin hale getirilerek, halka dönük bir seferberlik yürütülmekte ve bu yolla ulusal bilinç aşılanmaktadır. Teritoryal ulusların temelini yasal kurallar ve kurumlar oluşturmaktadır. Etnik uluslarda ise yasal kurallar ve kurumların yerine lehçeler, gelenek ve görenekler ikame edilmeye çalışılmaktadır. Etnik ulusların da yasaları olmakla beraber, bireyleri ulusa bağlayan öge olarak yasalar ve kurumlar görülmez; kendi ulus anlayışının temel ögesi durumunda değildirler. Etnik uluslar, eskiden gelen gelenekleri kural ve yasa haline getirmeye ve lehçeleri ise dile dönüştürerek

standartlaştırmaya dönük çaba harcadılar (Smith, 2002a: 180-181). Teritoryal ve etnik ilkelerin bütün uluslarda birlikte etkili oldukları söylenebilir. Etnik ve teritoryal ilkelerin etkinlik derecesi ülkeden ülkeye değişmektedir (Smith, 2002a: 194). Bunda milliyetçiliğin ne zaman ve hangi şartlar altında çıktığı ve ülkede yaşayanların etnik ve dinsel homojenlik dereceleri de belirleyici olmaktadır.

Synder milliyetçilikleri açıklarken dönemlere ayırma yoluna gitmiştir. Milliyetçilikleri bu çerçevede birleştirici, dağıtıcı, saldırgan ve modern milliyetçilikler olarak ayırma tutarak incelemiştir. Carlton Hayes'in milliyetçilikleri sınıflandırması ise, hümanist, geleneksel, jakoben, liberal, birleştirici ve iktisadi milliyetçilik şeklindedir. Bunun dışında milliyetçiliğin içinde gerçekleştiği toplumsal yapıyı dikkate alarak, Batı tipi, modern veya az gelişmiş ülke milliyetçiliği şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulduğu da görülmektedir (Uzun, 2003: 140-141). Bütün bu sınıflandırmalarda genel olarak kendi milliyetçiliğini iyi, diğerlerini ise kötü olarak ortaya koyan bir yaklaşım sergilendiği söylenebilir.

Plamenatz'a göre iki tip milliyetçilik vardır. Bunlar Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçiliktir ve bu milliyetçilikler sık sık siyasal bir şekle bürünmekle birlikte, kültürel bir olgudur. Batı tipi milliyetçilik Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçiliktir. Doğu Avrupa, Afrika, Asya, ve Latin Amerika'da görülen milliyetçilik ise doğu tipi milliyetçiliktir. Doğu tipi milliyetçiliğin belirleyici özelliği coğrafi konumu değildir. Doğu tipi milliyetçiliğin temel özelliği Batı'nın egemenliğine karşı direnememeleridir. Bu ülkelerde kendini gösteren milliyetçiliğin temelinde bir taraftan Batılı kurumları taklit etmeleri, diğer taraftan da Batının sömürgeleştirme girişimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi vermeleri, yani batı emperyalizmine karşı çıkmaları vardır. Bir taraftan geçmişe ait olan ve ulusal kimliğin bir parçası olarak görülen bazı değerlere vurgu yapılırken, diğer taraftan da halka Batılı değerler benimsetilmeye çalışılmaktadır (Uzun, 2003: 142). Plamenatz, Batı tipi milliyetçiliği nispeten zararsız ve iyi olarak görürken, Doğu milliyetçiliğini ise kötü olarak görmektedir (Gellner, 1992: 170). Plamenatz'ın Batı dışında ortaya çıkan milliyetçiliğin çıkmazına dönük tespitine katılmamak mümkün değildir. Batı karşıtı olarak kendini ortaya koyan milliyetçilik anlayışları, toplumu Batılılaştırmak için yoğun çaba sarfetmektedir. Türkiye, emperyalizme karşı verdiği mücadele sonucunda bağımsızlığını kazanmış bir ülke olduğu halde, Cumhuriyetin kurucu kadrosu ülkeyi Batılılaştırmak için her yolu denemiştir.

Hocaoğlu, milliyetçiliğin iki çeşidi üzerinde durarak aralarındaki farkı ortaya koymaktadır: "Milletçi Milliyetçilik" ve "Devletçi Milliyetçilik". Devlet fetişizminin hakim olduğu devletçi milliyetçilikte, devlet merkeze yerleştirilir ve her şeyden önceliklidir. Teoride olmasa da uygulamada devlet kutsal ve milletten bağımsız addedilmektedir. Millet ve devlet birbiri ile örtüşmemektedir. Millet yüceltilmekle beraber, bu yüceltmede içerik yetersizdir. En önemli olan devlettir. Dolayısıyla millet ancak ikinci planda yer almaktadır. Millet devletin varlığının ana dayanağı olmaktan ziyade, devlete bağımlı, adeta devletin kulu konumunda bir

yere sahiptir. Devletin millettten bağımsız ve ayrı bir varlığı olduğu ve milletin varlığının devletin varlığına bağımlı olduğu yaklaşımı hâkimdir. Dolayısıyla bu yaklaşım devletin millete yön vermesini, onu kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmesi ve gerek gördüğünde de onu terbiye etmesini bir zorunluluk olarak görmektedir. Devletçi milliyetçilik elitist bir karaktere sahiptir. Elitlerin öncülük rolünün kabulü beraberinde “Elitist Despotizm” ve “Jakobenizm”i de kabul etmeyi ve meşrulaştırmayı getirmektedir. Bu bağlamda merkezin çevreyi kontrol etmesi gerektiği fikri benimsenmektedir. Demokrasi fikri ile devletçi milliyetçilik anlayışı birbirlerine tezat oluşturur. Demokraside söz konusu olan millet ile devlet arasında bir sözleşme yapılmış olduğu ve bu bağlamda devletin millete karşı sorumlulukları ve yerine getirmesi gereken görevlerinin olduğu yolundaki yaklaşıma (kurama) devletçi milliyetçilik sıcak bakmaz. Bu yaklaşımda devletin milletin isteklerinin karşıtı faaliyetlere girişmesi ve millete tahakküm etmesi uygun görülmez. Devletin gerçek kişiliği olmadığı gerçeği göz önünde tutulursa, devlet adına kararları alan ve uygulayanların, o mevkiilerde bulunan kişiler olduğu görülecektir (Hocaoğlu: 2000: 9). İtalya’da ortaya çıkmış olan faşizm, devletçi milliyetçilik uygulamasının en bilinen örneğini teşkil etmektedir.

Devletçi milliyetçilikte, yönetimi ele geçirmiş olan elit tabaka, millet üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduklarını düşünmektedirler. Demokrasi ile millete tahakkümü esas alan devletçi milliyetçiliğin uyuşamaması anlaşılabilir bir şeydir. Bu yolla devletçi milliyetçilik kendi oligarşik yönetimlerini meşrulaştırma yoluna gitmektedirler. Görünüşte millet yüceltilmektedir ama bu yüceltmeye dikkatli bakıldığında, yüceltilenin aslında devlet olduğu görülmektedir. Millet yüceltilmekte ancak bir çok konuda karar almada yetersiz görülmekte, ve bu nedenle milletin gerçek çıkarlarının devlet tarafından dolayısıyla elitler tarafından korunabileceği anlayışı hakimdir. Bu yaklaşımda devlet babanın milleti eğitmesi ve terbiye etmesi bir zorunluluktur. Millet rüştüne ermemiş bir çocuk olarak görülmekte ve devlete de baba rolü verilmektedir. Çocuk iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırt edemeyebilir. O çocuğun iyiliği için ebeveynin onun yerine karar vermesi, onu eğitmesi ve kollaması gerekmektedir. Bütün bunlar çocuğun iyiliği için yapılır. Aynı şekilde millet sevgisinin doğal sonucu olarak, aynı yöndeki eylemleri devlet babanın yerine getirmesi bir zorunluluktur. Türkiye’deki devlet milliyetçiliği bu yaklaşım çerçevesinde anlaşılabilir (Hocaoğlu: 2000: 9). Nitekim Türk milleti doğru ile yanlış ayırt edemez düşüncesiyle çok partili hayata geçiş geciktirilmiştir. Çok partili hayat sonrası dönemde de millete hep şüpheyle bakılmış ve tercihleri aşığılanmış ve gerek görüldükçe darbeyle yönetime el konulmuştur.

Milletçi Milliyetçilik anlayışında ise millet merkezi bir yere sahiptir. Millet birinci sırada, devlet ise ikinci sırada önemlidir. Devlet, bir inşa süreci sonunda oluşmuş bir yapı olarak görülür. Aslında millet ile devletin birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiklerini söylemek daha doğru olur. Hocaoğlu’nun milletçi milliyetçilik yaklaşımında her ne kadar devlet ikinci planda yer alsada da,

ehemmiyetsizleştirilmemektedir. Sadece devletin önceliği yaklaşımına karşı çıkmaktadır. Devlet varlığının kaynağını kendi doğasında değil, millette aramalıdır. Devlet, milletçi milliyetçilikte milletin beklentilerinin tersi harekette bulunmaz, kendini milletin hizmetçisi olarak görür. Toplum Sözleşmesi kuramını benimsemektedir. Bu yaklaşım demokrasiyi içselleştirmiştir. Elitlerin tahakkümünü kabul etmez. Devlet baba anlayışına yer yoktur. Jakoben uygulamalar mümkün değildir. Milletçi milliyetçilik “Demokrat Milliyetçilik” olduğu gibi, devlete karşı milletin haklarını güvenceye alması dolayısıyla da “Hürriyetçi Milliyetçilik”tir (Hocaoğlu: 2000: 9). Bu tür bir milliyetçiliğin hürriyetçi olma özelliği kendi milletin fertlerine dönük olarak kusursuz işlerken, diğer etnik kökenden insanlara ve milletlere yaklaşım aynı çerçevede gerçekleşmez.

Bütün milliyetçilik çeşitlerinin farklı oranlarda da olsa ideolojik ve ahlaki totalitarizme yol açabildikleri söylenebilir. Milliyetçilik, toplum üyelerini ortak bir imana zorlamaktadır. Her ne kadar özünde laik olsa da, milliyetçilik dinlerle eklemlenme yoluna gitmektedir. Kitleler en kolay şekilde dini duygularıyla yönlendirilebildiklerinden, milliyetçilik bireylerin dini duygularından faydalanma yoluna gitmektedir. Hatta bazı durumlarda, Ermenistan’da olduğu gibi, millet dini topluluk ile özdeş olarak görülmekte ve o şekilde tanımlanmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan kökten dinci hareketlerin bir kısmı, ulusal kaygılardan yola çıkarak dini anlayışlarını şekillendirmişlerdir (Karakaş, 2006: 60; Uzun, 2003: 150-151).

Din ile milliyetçiliğin birbirinin tezatı olduğu yolundaki yaklaşımlar realite ile örtüşmemektedir. Din ile olan ilişkilerinde milliyetçi hareketlerin genelinin bazen eklektizmi bazen da sentezi andıran bir işbirliği halinde oldukları gözlemlenmektedir. Milliyetçilik, sadece istisnai tarihsel şartlarda milliyetçiliğin dine karşı verdiği mücadelenin bir taşıyıcısı konumunda olmuştur (Karakaş, 2006: 61). Türk milliyetçilerinin İslam ile sorunlu olduklarını söylemek mümkün değildir. Dine karşı mesafeli olanı dahi İslam’a Türk milli kimliğini koruması dolayısıyla minnetle yaklaşırlar. Aydınlar Ocağı’nın kurulması ve özellikle 1970’li yıllarda geliştirilen Türk İslam Sentezi, Türk milliyetçiliği ile İslam arasındaki bir yakınlığın göstergesidir. Türk milliyetçileri İslama karşı mücadele ederek değil, İslamdan destek alarak milli hayalleri gerçekleştirmeyi planlamışlardır (Akıncı, 2014).

Asya ve Afrika’da dinler etnik milliyetçiliğe hizmet etmişlerdir. Gelenek ve diller ile etnik dinlerin bütünleştiği bölgelerde, kültürleri ve toplulukları tanımlamada din uzun süre olumlu katkılar sağlamıştır (Smith, 2002a: 181). Topçu’ya göre İtalyan ve Fransız milliyetini Katoliklikten, Türk’ü ise Müslümanlıktan ayırmak imkânsızdır (Topçu, 1998: 18). Karpat’a göre din hiçbir yerde tek başına modern bir millet yaratamamıştır. Doğmakta olan milletin temelini sadece dinde değil, başka unsurlarda da aramak gerekmektedir (Karpat, 2009: 55).

Milliyetçiliği sağ, sol veya dinsel bir görüşe ait ideoloji olarak konumlandırmak mümkün değildir. Milliyetçilik bütün bunların dışında bir şeydir (Karakaş, 2006: 61). Bazı toplumlarda milliyetçilik dinden bağımsız olarak işlev göremez. Bunun en iyi örneklerini İran, Polonya, İsrail ve İrlanda milliyetçiliği teşkil etmektedir (Smith, 2007: 21-23).

İrkçilik ile ideolojik milliyetçilik birleştikleri takdirde devlet maceralara sürüklenebilmektedir. Bunun en iyi örneği Almanya'dır. Emperyalist amaçların gerçekleştirilmesi için de milliyetçilikten faydalanılabilmektedir. Bunun yanında emperyalizme karşı mücadele için de milliyetçilik itici bir rol üstlenebilir. Bunun en güzel örneğini Kurtuluş Savaşı oluşturmaktadır (Gündoğan, 2002-3: 186).

Toplumda tarihsel, kültürel, dilsel bazı özelliklerin toplumda belirmesi ve topluluk üyeleri arasında millet bilincini oluşturacak şekilde yaygınlaşması gerekmektedir. Kendini millet olarak tanımlayan toplum üyelerinde bazı ortak özelliklerin var olduğu varsayılmakta, bu özellikleri taşımadığı varsayılan topluluk üyelerinin gerek devlet gerekse toplumun çoğunluğu tarafından dışlanmasına neden olmaktadır. Devletlerin vatandaşları, milletin üyelerinin ortak bir kültürü paylaştıklarına dönük bir inancı paylaşmaya başlarlar ve ortak kültür çerçevesinde hareket etmek zorunda kendilerini hissederler. Belli bir milletin üyesi olarak kendini kabul eden bireyler milletin diğer üyeleri ile bu kültürel kodlar çerçevesinde iletişim kurarlar. Topluluk üyeleri arasında gerçekleşen millet bilinci, kimlik, dayanışma ve sadakati geliştirir. Böylece topluluk üyelerinin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları doğar. Bu süreçte, millete ait olmadıkları düşünülen bireyler ve gruplar ötekileştirilip dışlanırlar (Boztemur, 2006: 163-164; Gökalp, 2007: 291). Milliyetçiliğin en büyük çıkmazı kendini bu noktada gösterir. İnşa edilen milletin bir parçası olmayı kabul etmeyen gruplara karşı toplumsal dışlamadan, imhaya kadar varacak farklı yöntemlerle mücadele edilir.

Bu bağlamda dil çok önemli bir işlev görür. Aynı dili paylaşan topluluk içerisinde, millete ait olduğu varsayılan özellikler ortak dil vasıtasıyla yaygınlaştırılır. Fakat başka dili konuşan insanların dışlanmasını bu durum daha da kolaylaştırır (Boztemur, 2006: 164). Diğer dillere karşı olumsuz bir tutum sergilenir ve bu dillerin zamanla yok olması için adımlar atılır.

Avrupa'da Sanayileşme ile birlikte hızlı bir şekilde geleneksel toplumsal düzende köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. İş bulmak ümidi ile hiç tanımadıkları bölgelere göç eden farklı yaşam tarzı olan insanlar, yeni şartların getirdiği zorunluluklar içerisinde geleneksel bağlılıklardan uzaklaşmaya başladılar. O zamana kadar toplumsal bütünleşmenin sağlayıcısı olan geleneksel kurumlar, bu arada özellikle dini cemaatler, bu işlevlerini artık yerine getiremez oldu. Böylece toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak yeni enstrümanlara ihtiyaç duyulmaya başlandı. Bu hızlı değişim karşısında mevcut siyasi ve idari yapının da yetersiz kaldığı görüldü. Bu şartlar altında güçlü bir merkezi hükümetin gerekliliği ortaya

çıktı (Şahin, 2007: 3). Bu insanları devlete bağlayacak bir ortak duygunun inşası bir zorunluluk olarak görülmeye başlandı.

Göç dolayısıyla köklerinden ve geleneklerinden koparak kentlerde yaşamaya başlayan insanlarda ulusal bilinç daha fazla bir etki yarattı (Hobsbawm, 2005: 172). Daha önceki dönemlerde varlık mücadelelerini ve kimliklerini ifade etmelerinde belirleyici olan değerlerin yok olmaya başlaması, bu insanlarda aidiyet konusunda bir boşluğa neden oluyordu. Bu nedenle ulusal bilincin inşasına en hazır olan kesimi oluşturdular.

Geleneksel yapı içerisinde toplumsal eşitsizliklerin varlığı normal karşılanmakta ve sorgulanmamaktaydı. Ama modernleşme sürecinde okuryazarlığın artması, iletişim imkânlarının ve eğitimin gelişmesi ile, alt tabakadan gelen insanların ekonomik ve kültürel durumları da iyileşmeye başladı. Bu insanlar kamu hizmetlerinde yer almak ve daha fazla bu hizmetlerden pay almak için taleplerde bulunmaya başladılar. Toplumsal hayatın değişik katmanlarına ve bu arada yönetime katılmaya dönük taleplere mevcut siyasal sistemler cevap verememekteydiler. Bu ise meşruluk sorununu ortaya çıkardı. Modernleşen toplumların demokratikleşmeleri ve yeni meşruluk kaynaklarını bulmaları artık bir zorunluluk haline geldi. Ortaya çıkan siyasal ve toplumsal taleplere cevabın milliyetçilik ilkeleri çerçevesinde verildiği söylenebilir. Modernitenin bir sonucu olarak kurumsallaşan ulus devletler, aidiyet duygusuna cevap olarak milliyetçiliği kullanırken, siyasal meşruiyeti sağlamak amacıyla da halkın karar verme süreçlerine katılmasının yolunu açan demokrasiden faydalanmıştır (Şahin, 2007: 3-4).

II. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Milliyetçilik kuramları genel olarak üç kategoride ele alınabilir. Bunlardan birincisi “İlkçi” (Primordialist) yaklaşımdır ki “İlkçi” yerine “özcü” (essentialist) kavramını kullananlar da bulunmaktadır (Özkırımlı, 2008: 77). Milliyetçilik kuramlarının ikincisi Modernist yaklaşımdır, üçüncüsü ise Etno-sembolcü yaklaşımdır.

A. İLKÇİLER

İlkçilik bir kuram olmaktan daha çok, bir bakış açıdır. Bu yaklaşımda millet “doğal” olarak görülmektedir. İlkçilere göre sabit ve değişmez bir olgu olan milletler; eski çağlardan bu yana var olan doğal yapılardır. Herder’in ve Romantizmin bu yaklaşımda büyük etkisi olmuştur. İlkçiler milletin tarihin belli bir döneminde, belli şartlar altında ortaya çıkmamış olduğunu, eski çağlarda da milletlerin, milletlerin altın çağları ve kahramanlarının mevcut olduğunu savunmaktadırlar. Milletlerin esas olarak dil ve kültürleriyle meydana geldiklerini savunan Herder, onların hayatında yer alan geleneklerin, mitlerin ve inançların

önemi üzerinde durmaktadır (Gökalp, 2007: 281-282). Herder, her milletin bir “Volksgeist”i olduğunu savunmaktadır. Bir halk kimliği olan Volksgeist’i kültür ve özellikle dil oluşturmaktadır. Milli yaratıcılığın kaynağı olan Volksgeist, şarkılarda, mitlerde, efsanelerde açığa çıkmaktadır (Türköne, 2008f: 633). Milleti oluşturan ruhun temelinin geçmişte yattığı ve günümüze kadar farklı yollardan ulaştığı üzerinde durulmaktadır.

Ulusunu bir organizma gibi ele almak gerektiğini savunan ilk düşünür, Herder’dir (Ersanlı, 2006: 30). Herder’e göre milletler Tanrı tarafından yaratılmış bir kategori olarak kutsallık ifadesidir. Herder, “millet, doğal bir bitki ve aile gibidir, sadece daha fazla dalı vardır” (Akt. Gökalp, 2007: 282) görüşünü dile getirmiştir. İlkçi milliyetçilik kuramlarını etnik gruplara yönelik gerçekleştirilen çalışmalarla bağlantılı olarak ele almak gerekmektedir. Bu yaklaşımın şekillenmesinde etkili olan faktör, etnik kimliğe dönük gerçekleştirilen çalışmalardır İlkçilik kavramı, . Shils ve Geert’in çalışmalarında etnik bağlılıkları anlatmak için kullanılmıştır (Özkırımlı, 2008: 83). İlkçilik içerisinde üç ayrı bakış açısı bulunmaktadır; bunlar doğalcı, biyolojik ve kültürel olarak adlandırılmaktadır (Özkırımlı, 2008: 83) ve aralarında ciddi farklılıklar vardır.

Doğalcılık, ilkçiliğin en aşırı versiyonudur. Bu yaklaşım taraftarlarına göre etnik kimlikler görme, koku alma duyularımız kadar doğaldır. Bundan dolayı kişilerin hangi etnik kökenden oldukları önceden belirlenmiştir. Kişiler sadece bir ailede, ailenin bir bireyi olarak değil, aynı zamanda etnik bir topluluk içinde, ona ait olarak dünyaya gelirler. Farklı etnik grupların mevcudiyeti doğal olduğu gibi, bu etnik toplulukların kendilerinden olmayanları dışlamaları da aynı şekilde doğaldır. Her milletin belli bir misyonu, kişiliği, kaderi ve doğal sınırları vardır. Milletler ile etnik gruplar özdeş olarak kabul edilir. Milliyetçilik tarihin her döneminde vardır. Doğalcılık milliyetçiler tarafından kabul gören bir yaklaşımdır. 19. yüzyıldan sonra eğitim sistemlerinin temel yaklaşım tarzı doğalcılık olmuştur. Kendilerine milli bir tarih inşa etme görevi verilen veya bu misyonu üstlenen tarihçilerin yaklaşım tarzı ve yine ulus-devlet kurma mücadelesi içerisinde olan veya var olan devletin yönetimini ele geçirmek isteyen politikacılar da bu yaklaşımdan hareket etmişlerdir (Özkırımlı, 2008: 85). Ulus olarak tanımlanması pek mümkün olmayan Hindistan, Endonezya ve Nijerya gibi ulus-devletlerin ortaya çıkışı, ulusların doğallığı görüşünü zayıflatmıştır (Smith, 2002a: 29). Milletlerin birer misyonu olduğu söylemi kendi başına sorunludur, çünkü bu misyonun dünya hakimiyetini içermesinden, diğer milletlere hükmetmeye kadar gidebileceği unutulmamalıdır.

“İlkçi” sınıfın bu aşırı versiyonunda ayrıma giden Smith, “Eskilci” (perennialist) olarak adlandırdığı yaklaşımı ortaya koymuştur. Eskilcilere göre millet “doğal” olmamakla birlikte, özlerini pek yitirmeden varlıklarını eski dönemlerden günümüze kadar taşımıştır. Onlara göre bugünün milletleri eskiden beri var olan birlikteliklerin uzantısından daha farklı bir şey değildir. Antik Çağ’da

bile milletlere rastlanmaktadır. Söz konusu milletlerin “milli öz”leri hep aynı kalmıştır. Zamanla sadece milletlerin büründükleri biçimlerde farklılıklar kendini gösterir (Özkırmımlı, 2008: 86-87; Gökalp, 2007: 282). Eskilci görüşü savunan düşünürlerin hangi dönemde milletlerin ortaya çıktığıyla ilgili yaklaşımlarında farklılıklar vardır. Hastings, İlk millet olarak kabul ettiği İngiliz milli bilincinin 14-16. yüzyıllar arasında gerçekleştiğini ileri sürerken, Llobera milletlerin köklerinin Orta Çağ’da olduğunu ileri sürmektedir. Milletlerin ve milliyetçiliğin modernleşme öncesi dönemde geliştiği yaklaşımı eskilcilerin ortak noktasıdır (Özkırmımlı, 2008: 89).

Son dönemlerde sosyo-biyolojik alanda yapılan çalışmaların verilerinin etnik gruplara dönük uygulanması ile ortaya çıkan Biyolojik yaklaşım, etnik bağılıkların kökenlerini içgüdülerde ve genetik özelliklerde arama yoluna gitmektedir. Üremede başarılı olma güdüsü biyolojik yaklaşımı savunanlara göre insanları yönlendiren en önemli güdüdür. Bu güdü dolayısıyla insanlar kendi yakınları ve hısımları ile eşleşmeye yönelirler. Kültürel öğeler sayesinde insanlar kendilerine yakın olanları belirlerler. Bu içgüdüsel durumdan dolayı insanlar kendi etnik gruplarına ve milletlerine güçlü duygularla bağlanırlar (Özkırmımlı, 2008: 89-90). Burada söz konusu olan millet içi evlilikten ziyade daha küçük çaptaki bir kabile içi evlilik olsa gerek. Kabileler arası evliliklere çok iyi bakılmamış olduğu söylenebilir. Dolayısıyla evlilik yoluyla milli bir duygusal bağılıktan söz etmek çok anlamlı olmasa gerek.

Kültürel ilkçiliğin temel yaklaşımlarına göre ilk olma özelliğine sahip olan birincil bağılıklar her şeyden önce vardır; yani verilidir. İlk olma niteliğine sahip olan duygular sözcüklerle ifade edilemez. Birey üyesi olduğu topluluğun alışkanlıklarına karşı bir bağılık duyar ki, bu bağlayıcıdır. Bireyleri topluluğa bağlayan saik çıkar ilişkisi değildir. Bu bağılık bir heyecan ve duygudan ibarettir (Özkırmımlı, 2008: 91).

Günümüzde eskilci görüşün temsilcileri bulunmakla beraber, ilkçi yaklaşımın temsilcisi bulunmamaktadır (Özkırmımlı, 2008: 86; Gökalp, 2007: 282). İlkçi yaklaşımın bilim dünyasında savunucusu kalmamış olmakla beraber, bu durum onların görüşlerinin milliyetçiler tarafından benimsenmediği anlamına gelmez (Gökalp, 2007: 282).

B. MODERNİSTLER

İlkçi görüşün akademik dünyadaki etkisini yitirmesinde en belirleyici olanlar, aralarında önemli fikir farklılıkları bulunmakla beraber, “Modernist” olarak adlandırılan yaklaşımı savunan teorisyenler olmuştur. Modernist yaklaşımın en tanınan teorisyenleri arasında Gellner, Hobsbawm, Anderson, Balibar, Bhabba, Nairn, Breuilly, Brass, Hroch ve Chatterjee gelmektedir. Milliyetçi kuramlar içerisinde modernist yaklaşım neredeyse paradigmatik bir yer elde etmiştir. Modernist kurama göre millet olgusu doğal, kökleri eski çağlara kadar giden

bir olgu değildir. Milletler modern çağın getirdiği koşullar sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Milletlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin başında sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, merkezi devletlerin kurulması, laikleşme gibi modern gelişmeler gelmektedir. Onlara göre milletler, milliyetçilik çağının bir ürünüdür. Milliyetçiliği milletler yaratmamıştır, milletleri milliyetçilik yaratmıştır (Özkırımlı, 2008: 105-106; Gökalp, 2007: 282; Gellner, 1992: 105). Milletler devletleri kurmamışlardır, tam aksine devletler milletleri inşa etmişlerdir. İtalya'nın kuruluşunda etkili olan Massimo d'Azeglio'nun bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: "İtalya'yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız" (Akt. Gökalp, 2007: 282). Temel söylem: Milletler tarihin belli döneminde meydana gelen gelişmeler sonucunda devletler tarafından inşa edilmişlerdir. Yani milletlerin tarihin derinliklerinden gelen doğal olgular olmadıkları üzerinde durulur.

Askerlik ve okul vasıtasıyla uluslar inşa edildi. İngilizce ABD vatandaşlığının bir koşulu konumuna getirildi ve 1880'lerin sonlarından başlayarak her gün okullarda bayrağa bağlılık yemini uygulaması hayata geçirdiler. Birçok devlet vatandaşlarından tek ulus oluşturabilmek için elinden geleni yaptı. Uygulanan stratejinin iki uç noktası bulunmaktaydı. İcat edilmiş olan devlet milliyetçiliği yoluyla tebaaların bir kısmı harekete geçirilirken, kendilerini devletle özdeşleştirmeyenler ise devlete yabancılaştırılmıştır (Hobsbawm, 2005: 167-168). Ülkede yaşayan bütün vatandaşların uyumu konusunda milliyetçilik başarısız olmuştur. Bu sürece direnenler dışlanmışlardır.

Gellner milletlerin doğal oldukları yolundaki yaklaşımın yanlışlığı üzerinde durmaktadır. Yazmış olduğu "Uluslar ve Ulusçuluk" adlı kitap akademik çevrelerde büyük ilgi ile karşılanmıştır. Ona göre milletler evrensel bir zorunluluğun sonucu olarak doğmazlar; devletler gibi koşullara bağlı olarak oluşurlar. Devletler ile uluslar aynı koşullar altında ortaya çıkmamaktadırlar. Devletle milletler kendilerine has koşullarda, birbirlerinden bağımsız olarak oluşmuşlardır. Devletlerin kuruluşları ulusun desteği olmadan söz konusu olmuştur. Aynı şekilde devletin desteği olmaksızın bazı milletler ortaya çıkmıştır (Gellner, 1992: 27-28). Gellner'e göre eğer iki kişi aynı kültürü paylaşıyorlarsa, aynı ulusa mensup olarak kabul edilirler. Yine bu kişilerin birbirlerini aynı ulustan saymaları durumunda, bu kişiler aynı ulustan sayılırlar. Ulusların bireylerin dayanışma, sadakat ve inançlarının bir ürünü olduğu söylenebilir. Yani ulusları oluşturan bireylerdir (Gellner, 1992: 28). Kimlerin ulusa dahil olduklarını devletin tepeden belirlememesi aslında söz konusu olamaz. Bireylerin hissiyatı uluslaşmanın kolay gerçekleşmesini sağlar.

Milliyetçilik modern çağa ait bir olgu olduğundan ancak milliyetçilik çağında milletlerin varlığından söz edilebilir. Milliyetçilik, milletleri meydana getirebilir fakat milletler milliyetçiliği ortaya çıkaramaz (Gökalp, 2007: 282-283). Gellner'e göre milletlerin tanrı vergisi, doğal bir olgu olduğu yönündeki ilkçilerin görüşü doğru değildir. Sanayileşme sürecinin bir ürünü olarak milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin amacı siyasi yapı ile milli yapıyı uyumlu hale getirmektir.

Uluslar farklı koşullarda inşa edilmişlerdir. Gellner'e göre toplumsal yapı homojen ve standartlaştırılmış bir yüksek kültürün gerekliliğini ortaya koyduğu durumlarda milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle milliyetçiliğin bir kültürel proje olduğu söylenebilir. Yapılan, oluşturulan bir üst kültürün farklı alt kültürlerle sahip olan topluma zorla kabul ettirilmesini sağlamaktan başka bir şey değildi (Gellner, 1992: 107).

Modernist yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden olan Anderson ise milliyetçiliği "hayali bir cemaat" olarak nitelendirmiştir. Millet ve milliyetçiliğin bir kültürel yapıntı olduğunu savunan Anderson, milletin hayal edilmiş olan bir siyasal topluluk olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, milletin üyelerinin her biri milletin diğer üyelerini tanımadıkları ve onların büyük bir bölümü hakkında hiçbir şey duymadığı halde, milletin her bir üyesinin zihninde toplum üyelerinin toplumlarının hayalleri yaşamaktadır (Anderson, 1995: 20; Gökalp, 2007: 283). Milliyetçiliğin hayal edilmiş olması şaşılacak bir şey değildir Anderson'a göre. Hayal edilmişlik ile sahtekârlığın bir ilgisi yoktur. Anderson, Gellner'i eleştirmekte ve Gellner'in milletlerin "icat edilmiş" olmasını "uydurma" ve "sahtelik" ile özdeşleştirme yoluna gitmesini hata olarak görmekte. Burada söz konusu olan hiçbir şekilde sahtekârlık değil "hayal etme" veya "yaratma"dır (Anderson, 1995: 20-21; Özkırımlı, 2008: 182). Birbirinden habersiz bireylerin aynı milli duygu ile hareket etmelerinde kafalarda oluşturulan millet inancı itici güçtür.

Milletlerin sınırlı bir şekilde hayal edildiğini savunan Anderson, milletlerin hiçbirinin kendini insanlığın tamamını içine alacak şekilde hayal etmediğini dile getirmekte. Milliyetçilerden günün birinde bütün insanların kendi milletinden olacağını hayal eden bulunmamaktadır. Halbuki eskiden bütün yeryüzünün Hıristiyanlığı hayal edilebilmekteydi (Anderson 1996: 15-16). Dolayısıyla modern anlamda milliyetçiliğin insanlık adına ilerici bir akım olduğu söylenemez.

C. ETNO-SEMBOLCÜLER

Milliyetçilik kuramlarının üçüncü grubunu ise, ilkçiler ile modernistler arasında, orta yerde duran bir yaklaşım olan ve en önemli temsilcisinin Smith olduğu "Etno-sembolcü" yaklaşım oluşturmaktadır. Smith milletin modern bir olgu olduğunu ve bir ideoloji olarak ancak 19. yüzyıl sonrasında ortaya çıktığını savunmaktadır. Bununla birlikte Smith, özellikle Avrupa ve Orta Doğu'da yüzyıllar öncesine kadar kökleri uzanan etnik toplulukların (ethnie) mevcut olduklarının altını çizmekte ve bu etnik topluluklarla modern milletler arasında bir bağ olduğunu savunmaktadır. Smith, etnik topluluklar ile modern milletler arasında doğrudan bir bağ kurmasa ve birçok etnik topluluğun millet konumuna gelemediğini belirtse de, modern milletlerin ve milliyetçiliklerin oluşumunda daha önceki dönemlerin etnik topluluklarının etkisinin olduğunu savunmaktadır. Kendisini önceleyen etnik toplulukları anlamadan modern milletler anlaşılabilir. Bu çerçevede Smith milletin tanımını yapmaktadır: "tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak

mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı"dır (Smith, 2007: 32).

İkinci ve geniş çapta kabul gören görüşe göre uluslar, kültürel türdeşliğin ifade edilmesi amacıyla milliyetçilik tarafından yoktan oluşturulmuş olan bir kurgudur (Gellner, 1998a: 59). Ya da hayal edilmiş olan siyasal bir topluluktur (Anderson, 1995: 20). Anderson bu hayal edişin özelliklerini ise şöyle sıralamaktadır: Bu hayal ediş her şeyden önce sınırlı bir ulus anlayışına dayanmaktadır. Yani ulusun sınırlarının olduğu, dolayısıyla başka ulusların da var olduğu kabul edilmektedir. Uluslar kendilerini bütün insanlığı kapsar bir çerçevede hayal etmezler. Bütün uluslar egemen olarak hayal edilmektedir. Ayrıca ulus, bir cemaat, topluluk olarak hayal edilmekte ve üyeleri arasında bir birlik olduğu hayal edilmektedir. Bu bağlamda ulusun değişik katmanları arasındaki uçurumlar görmemezlikten gelinmektedir (Anderson, 1995: 21-22). İslam ve Hıristiyanlıkta var olan evrenselci yaklaşım kurgulanan millet anlayışında yer almamaktadır. Kendi varlığını diğerleri üzerinden kurgulamak zorunda olan ulus anlayışı doğal olarak ötekileri birer tehdit olarak görecektir.

Bu görüşü savunanlara göre milliyetçilik, tarihin her döneminde var olagelen bir olgu olmadığı, tam aksine tarihsel bir kırılmayla modernite ile birlikte ve kapitalist üretim biçiminin getirmiş olduğu kültürel ilişkiler çerçevesinde, amaca uygun olan özellikler seçilerek ve yönlendirilerek oluşturulduğu öne sürülmektedir (Yücel, 2006: 5). Birçok düşünür milliyetçiliğin kapitalist üretim tarzı ile bağlantılı olduğunu ve milliyetçi ideolojinin savunulmasında burjuvazinin ön plana çıktığını savunmuştur (Aktoprak, 2009: 137).

Ernest Gellner, milliyetçiliğin modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Gellner milliyetçilik kavramını tanımlarken, kesin ve ideolojik yaklaşımda bulunmamaya özen göstermiştir. O, milliyetçiliğin, milliyetçilerin iddia ettikleri gibi insanın doğasında olan evrensel bir olgu olmadığını, tarihin eski dönemlerine kadar uzanmadığını, ama Kedourie'nin iddia ettiği gibi bir hastalık da olmadığını belirtmiştir. Gellner'e göre milliyetçilik bazı özgün koşulların gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır, doğal bir olgu değildir. Milliyetçiliğin ortaya çıkması için "voluntarist" manada ortak duygu ve tarihsel "organik" bütünlük yeterli olmamaktadır. Gellner'in çözümlemesinde ulusal varlık, ancak ulusal bilinç/kimlik (nationality) manasını taşımaktadır. İnsan topluluklarının tarihsel olarak gelişimini, tarım öncesi, tarım ve sanayi toplumu olarak üç aşamalı olarak inceleyen Gellner, uluslaşma sürecinin ancak sanayi toplumuna geçişin nedenleri ve bu toplumun nesnel özellikleri ile açıklanabilir olduğunu belirtmiştir. O, ulusu uluslaşmanın bir sonucu olarak görmektedir. Gellner, milliyetçiliği özgün bazı koşullar altında gerçekleşen uluslaşmanın siyasal yönü olarak ve uluslaşmayı meşrulaştırıcı bir araç olarak değerlendirmektedir. Egemen kültür haline bir alt veya üst kültürün geliş sürecini bu çerçeve içerisinde açıklamaktadır. Uluslaşma olgusu, Gellner'e göre, yüksek bir kültürün toplumun tamamına yayılmasıdır

(Gellner, 1992: 107; Uzun, 2003: 144-145). Gellner'e göre, milliyetçilik sorunu ancak bir devlete sahip olan toplumlarda ortaya çıkabilir.

Hobsbawm, ulusların etnik-dilsel tanımının 19. yüzyılın sonlarında icat edildiğini öne sürmektedir. Ona göre dil daha önce de ulusallığın ölçülerinden birisiydi. Fakat dil, onu konuşanlar tarafından ideolojik bir savaş alanı olarak görülmemekteydi (Hobsbawm, 2005: 163-164):

“Dilsel milliyetçilik, konuşan değil, okuyup yazan insanların yarattığı bir şeydi; ve içinde uluslarının temel karakterini keşfettikleri ‘ulusal diller’, hergün konuşulan edebi olmayan dilleri oluşturan, yapboz oyununa benzeyen yerel ya da bölgesel lehçelerin içinden, çağdaş ve edebi kullanım için derlenmeleri, standartlaştırılmaları, türdeşleştirilmeleri ve modernleştirilmeleri gereken insan yapısı şeylerdi. Eski ulus devletlerin veya okuryazar kültürlerin büyük yazılı ulusal dilleri, uzun zaman önce (Almanca ve Rusça onsekizinci, Fransızca ve İngilizce onyedinci yüzyıllarda, İtalyanca ve Kastilya lehçesi daha da önce) bu derleme ve ‘düzeltme’ aşamasından geçmişlerdi. Daha küçük dil grupları içinse ondokuzuncu yüzyıl, büyük ‘otoriteler’in sözcük dağarcığını ve deyimlerin ‘doğru’ kullanışlarını yerleştirdikleri bir dönem oldu. Pek çoğu –Katalan, Bask, Baltık dilleri- için bu dönem, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların arasındaki dönemeç oldu”.

Hobsbawm'a göre, geleneksel toplumlarda kişilerin bağlılık duydukları topluluklar (köy, mahalle, loncalar vb.) bulunmaktaydı. Bu gerçek topluluklar sanayileşme ile birlikte gerilemeye başladı. Bireyler, bu gerçek toplulukların yerini dolduracak yeni bir şeye ihtiyaç duydular. Bu boşluğu hayali bir cemaat olan ‘ulus’ doldurabilirdi. Ulus, 19. yüzyıla ait bir olgu olan ulus devlete eklendi. Devlet, ulusu yarattı. Bu bir zorunluluktur. Artık yönetimler öğretmeninden postacısına kadar birçok personel vasıtasıyla vatandaşları ile her gün irtibat halindeydi. Devlet vatandaşlarının sadakatine gereksinim duymaktaydı. Demokrasinin ivme kazandığı bir dönemde, vatandaşlardan geleneksel toplumsal ve dinsel ilişkiler bağlamında bir itaat beklentisi içerisine girmek anlamsızlaşmaktaydı. Bölücü ve yıkıcı faaliyetlere karşı devletin uyruklarını bütünleştirmenin bir yolu bulunmalıydı. Bunun sonucu olarak Devletlerin yeni vatandaşlık dini olarak ‘ulus’ ortaya çıktı. Devlet ile vatandaşları bütünleştirici bir harç görevini ancak ulus görebilirdi. Ulus anlayışı sadece vatandaşlara doğrudan ulaşmanın yolunu açmakla kalmıyordu; bunun yanında devlete bağlılığın dışındaki (dini, etnik vb.) bağlılıkların ve daha da önemlisi, büyük bir tehdit olarak algılanan sınıf bilincinin ortaya çıkarılmasının önünde dengeleyici bir etken olarak durmaktaydı. Seçimler vasıtasıyla siyasete dahil edilen vatandaşların oranı arttıkça, bu beklentinin cevap bulma katsayısı artmaktaydı (Hobsbawm, 2005: 166). Kendinden fedakarlık istenen vatandaşların bunu gerçekleştirmelerinin anahtarı işlevi görmeye başlamıştı milliyetçilik.

Ülkelerin yerlisi olmayan 19. yüzyılın bütün monarkları, ulusal maske takmaya mecbur kaldılar. Avrupa’daki prens ve prensesler birbirinin akrabaları oldukları ve birbirleriyle çok fazla ortak noktaları olduğu halde, milliyet

anlayışının bir gerekliliği olarak yönettikleri toplumla bütünleşmenin yolunu aradılar. Bu bağlamda kendilerini Briton (Kraliçe Victoria gibi) veya Yunanlı (Bavyeralı Otto gibi) yaptılar. Bazıları ise aksanla konuştukları bir başka dili öğrenme yoluna gittiler (Hobsbawm, 2005: 166-167). Monarkların varlıklarını sürdürmelerinin yolu, milletle bütünleşmelerinden geçmekteydi.

Anderson, 18. yüzyılın dinsel düşüncesin günbatımı ve milliyetçiliğin doğum çağı olduğunu dile getirmektedir (Anderson, 1995: 25). Dini kimliklerin bireyler üzerinde oluşturdukları etkinin yerini artık milli duygular almaya başlamıştı. Eski dönemlerde dine kendini adayarak fedakarlık yapan insanlar söz konusu iken artık ulus fedakarlık yapmanın itici gücü haline gelmeye başlamıştı.

Pre-modernist yapının 17. yüzyıldan itibaren hızlı bir dönüşüme uğradığı gözlemlenmektedir. Kapitalist üretim tarzının gelişmesinin yanı sıra, dinsel ve mezhepsel ayrılmaların ve bunun sonucu olarak din savaşlarının ve sınıf mücadelelerinin ortaya çıkmasına şahit olunmaktadır. Bu sancılı sürecin sonunda modern döneme geçiş gerçekleştirilmiştir. 1850'lerde İngiltere'de başlayan ve daha sonra 1789 Fransız Devrimi ile Fransa'da ve daha sonra ise Almanya ve diğer devletlerde bunların takip edilmesi ile birlikte uluslaşma ve ulus devletleşme süreci ortaya çıkmış oldu. Aydınlanma ve modernitenin akli ön plana alan yaklaşımları ve kapitalist üretim tarzının getirmiş olduğu ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümler sonucunda, o zamana kadar kutsiyetinin şemsiyesi altında insanlara bir kimlik sunan din, bu işlevi göremez hale gelmişti. Dinin boşalttığı bu yeri başka bir kutsalla doldurmak gerekmektedir. Bunun için en uygun olan devletlerin sınırları ile özdeşleşen ulusal sınırların oluşturulmasıydı. Bu dönemde milletler inşa edilmiştir (Yücel, 2006: 6-7). Aydınlanmacı düşünürlere göre kendimizi ve dünyayı ne kadar akılcı olarak anlarsak, kendi amaçlarımız doğrultusunda tarihe şekil vermekte o kadar fazla olanağımız olur. Onlara göre geçmişin alışkanlık ve önyargılarından kurtulmamız durumunda geleceği denetim altına alabiliriz (Giddens, 2000: 13). Akıl bu denli yüceltilmesi, her şeyin akıl yoluyla çözüme ulaştırılabileceği ve anlaşılacağı anlayışı sorunluydu. Akıllı putlaştıran insan başta doğa olmak üzere her şeye hükmedebileceği düşüncesiyle insanlığın hayrına olmayan adımlar atmıştır.

Ulus-devlet inşa sürecini kolaylaştıran faktörlerden biri nüfusun çok büyük bir bölümünün eğitimsiz bırakılmış olmasıdır. Tarihten ve eğitsel alışkanlıklardan dolayı bu eğitimsiz kesimin ortaya koyabilecekleri direnç potansiyelleri söz konusu olmamıştır. Bu durum devlet sınırları içinde yaşayan insanları homojenleştirici bir eğitim süreci yoluyla şekillendirmek için uygun şartları sağlamaktaydı (Özdemir, 2004: 37):

“Dini/moral ve kültürel donanımın dışındaki cahil insanlara işaret eden niteliğiyle ‘ulus-devlet’in ‘laik’ niteliği, bu nedenle, bu sürecin hem nedeni hem de tayin edici sonuçlarından biridir. Belki de yeni rejimin ‘laik’ niteliğinin tercih edilmesindeki temel neden, geniş kesimlerin zaten laik nitelikleriydi, zira formal

yaygın eğitimin kendi haline bırakıldıklarında bütünüyle eğitimsiz ve kültürsüz kalan geniş kesimleri en kestirme yoldan sistemin ihtiyaçları için hazırlamaktan başka bir amacı yoktu”.

Toplum bu tarz bir eğitim yoluyla tektipleştirilerek kapitalist toplumun ihtiyaçlarına uygun bir hale getirildi. Böylece kültürel olarak dışlanmış olan toplumsal kesimler kapitalist sisteme uygun bireyler haline dönüştürülmüş oluyorlardı (Özdemir, 2004: 37). İdeolojilerin amaçlarına varabilmek için kullanabilecekleri yegâne araç eğitimidir (Türk, 2008: 107). Eğitim, istenilen vatandaşın inşasının en belirleyici aracı olmuştur.

Modernistler, etnisitenin modernleşme süreci vasıtasıyla aşılabileceğini ileri sürmekteydiler. Hâlbuki en ileri sanayi ülkelerinde bile etnisiteler günümüzde varlığını ve gücünü devam ettirmektedir. Smith'e göre modernist kuramın başarısızlığının altında yatan ana neden kaynağını modern-öncesi dönemlerden alan ve halen etkisi devam eden etnik kimliklerin ve kültürel bağların oynadığı rolün görülmemesidir (Smith, 2002b: 47-48).

Üçüncü grupta olanlar ise etnisiteden yola çıkmaktadırlar. Onlara göre her ne kadar eski çağların etnik gruplarıyla modern çağların ulusları arasında bazı benzerlik ve süreklilik ilişkisini tespit etmek mümkün olmakla beraber, ulusun ortaya çıkması için bu benzerlik ve bağların yeterli olmadığı, bunlardan daha farklı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir (Yücel, 2006: 5). Smith'e göre milletlerin oluşmasında etnik bağlar oldukça önemlidir: “Eğer milletler, en azından milliyetçi ideoloji tarafından meşrulaştırılan bir kitlesel fenomen olarak modern iseler, bugünkü biçim ve karakterlerinin çoğunu, o milletle ilgili bölgedeki erken dönem etnilerden kaynağını alan etnik bağlara borçludurlar” (Smith, 2002b: 60). Smith, eski dönemlerin etnilerinden birçoğunun yok olduğunu veya asimile edildiğini veya parçalandıklarını kabul etmektedir. Fakat ona göre bazı etnik bağlar modern-öncesi dönemden günümüze varlığını korumayı başarmışlardır. Bu etnik bağlar daha sonraki dönemlerde milletlerin ve milliyetçiliklerin ortaya çıkışının genellikle temeli olmuşlardır. Modern-öncesi dönemlerde birçok etni ve etnik devlet vardı fakat bu dönemlerde milletlerin varlığına dair en iyimser yaklaşım bile sorunlu ve tartışmalıdır (Smith, 2002b: 60-61).

SONUÇ

Milli kimliklerin nasıl ortaya çıktığını irdeleyen milliyetçilik kuramları çok farklı tezlerle ortaya çıkmaktadırlar ve her birinin savunulabilir bazı yönleri mevcuttur. Milli kimliklerin kökeninin çok eski dönemlere kadar geriye gittiğini söylemek her ne kadar mümkün olmasa da, milli kimliklerin inşasında eskiden gelen bazı duyguların ve etnik yakınlığın çok etkili olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Dil, tarih, din, mitler vb. etkenler milletlerin oluşumunda önemli derecede etkili olmuşlardır. Fakat bütün milletlerin belli bir tarihi geçmişe sahip

olmaları gerekmemektedir. Fransız milletinin inşasında olduğu gibi modern manada milli kimliklerin bir inşa sonucunda tarihin belli bir döneminde, belli şartların bir araya gelmesi ile gerçekleştiği söylenebilir. Bu bağlamda milli kimliklerin birer inşa eseri olduğu söylenebilir.

Milliyetçiliğin hem bir inşa eseri olduğu, hem de aynı zamanda (özellikle bazı milletlerde çok belirgin olan) tarihin eski dönemlerinden beri oluşmuş birliktelik duygusunun da etkili olduğunu ileri süren bir yaklaşımın kabul edilmesi daha makul olsa gerek.

Milli kimliklerin tarihin hangi döneminde ve hangi şartlarda inşa edildiği veya edilmeye çalışıldığı ile günümüzün kimlik sorunları arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Fransa gibi erken bir dönemde milli kimlik inşasını gerçekleştirmiş olan devletlerde siyasi sınırlar ile milletin sınırları uyumlu olarak bütünleştirilmişken, daha sonraki dönemlerde şartların zorlaması ile kimlik inşasına girişen toplumlarda (Türkiye gibi) bu alanda bazı noktalarda başarılı olunmuşken, bazı noktalarda ise yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla ülke içerisinde yaşayan bütün etnik grupların ortak bir kimlik altında bütünleştirilmeleri mümkün olamamıştır.

KAYNAKÇA

- AKINCI, Abdulvahap (2014) Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik, Ekin Yayınevi, Bursa
- AKTOPRAK, Elçin (2009), “Dünyayı Değiştirmek İsteyenler Ulusu Nasıl Tasvir Ettiler?”, Alternatif Politika, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009, s. 137-141
- ANDERSON, Benedict (1995), Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev.: İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul
- ANDERSON, Benedict (1996), Die Erfindung der Nation; zur Karriere eines folgenreichen Konzepts, Erw. Neuausgabe, Campus Verlag, Frankfurt/Main; New York
- BOZTEMUR, Recep (2006), “Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi”, Doğu Batı, Yıl 9, Sayı 38, Ağustos, Eylül, Ekim, s. 161-179
- ŞAHİN, Köksal (2007), “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, Akademik Bakış, sayı 12, 1-9
- ERÖZDEN, Ozan (1997), Ulus-Devlet, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- ERSANLI, Büşra (2006), İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937), 2. Baskı, İletişim Yayınlar, İstanbul

- GELLNER, Ernest (1992), Uluslar ve Ulusçuluk, Çev.: Büşra Ersanlı Behar/ Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul
- GELLNER, Ernest (1998a), Milliyetçiliğe Bakış, Çev.: Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul
- GİDDENS, Anthony (2000), Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev.: Osman Akınhay, ALFA, İstanbul
- GÖKALP, Emre (2007), “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.: 7, Sayı/No: 1, s.279-298
- GÜNDOĞAN, Ali Osman (2002-3), “Devlet ve Milliyetçilik”, Doğu Batı, Yıl 6, Sayı 21, Kasım, Aralık, Ocak, s. 181-193
- HOBSBAWM, Eric (2005), İmparatorluk Çağı 1875-1914, Çev.: Vedat Aslan, Üçüncü Baskı, Dost Kitabevi, Ankara
- HOCAOĞLU, Durmuş (2000), “Siyasi Milliyetçiliğin İflası: X”, Muhafız, Yıl: 1, Sayı: 42, 03.11.2000-09.11.2000, s. 9, milliyetçilik4
- KARAKAŞ, Mehmet (2006), “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, Doğu Batı, Yıl 9, Sayı 38, Ağustos, Eylül, Ekim, s. 57-76
- KARPAT, Kemal H. (2009), Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, 2. Baskı, TİMAŞ Yayınları, İstanbul
- ÖZDEMİR, Şennur (2004), “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kimlik Tartışmaları: Kimlik, Sivil Toplum, Vatandaşlık ve Kamusal Alan”, Tezkire, Sayı 36-37, Ocak/Nisan 2004, S.32-66
- ÖZKIRIMLI, Umut (2008), Milliyetçilik Kuramları; Eleştirel Bir Bakış, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- SMİTH, Anthony D. (2002a), Ulusların Etnik Kökeni, Çev.: Sonay Bayramoğlu/Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- SMİTH, Anthony D. (2002b), Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, Çev.: Derya Kömürcü, Everest Yayınları 158, İstanbul
- SMİTH, Anthony D. (2007), Milli Kimlik, Çev.: Bahadır Sina Şener, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- TOPÇU, Nurettin (1998), Kültür ve Medeniyet, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul
- TÜRK, H. Bahadır (2008), “İdeoloji”, Siyaset, Editör: Mümtaz’er Türköne, Lotus Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, s.105-145
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er (2008f), “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, Siyaset, Editör: Mümtaz’er Türköne, Lotus Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, s.631-665

- UZUN, Turgay (2003), “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, Doğu Batı, Yıl 6, Sayı 23, Mayıs, Haziran, Temmuz, S. 131-154
- WINKLER, Heinrich August (der.) (1978) Nationalismus, Königstein/ts.: Verlagsgruppe Athenäum, Hain, Scriptor, Hanstein
- YUMUL, Arus (2005), “Azınlık mı Vatandaş mı?”, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları içinde, Derleyen: Ayhan Kaya/Turgut Tarhanlı, TESEV Yayınları, İstanbul, s.87-100
- YÜCEL, Hakkı (2006), “Milliyetçiliğin (Sınırlı) Dünyasından Küreselleşmenin (Sınırsız) Dünyasına Kimlik Arayışları/Tartışmaları”, Kıbrıs Yazıları, Sayı: 2, Bahar 2006, s.3-15

